

Aşure Geleneğinin Tarihsel Arka Planı ve Osmanlı Kültür Dünyasına Yansımaları

The Historical Background of Ashura and Its Reflections in the Ottoman Cultural World

Kadim POLAT*

* Arş. Gör., Başkent Üniversitesi

e-mail*: kadim@baskent.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-0878-3751>

Araştırma Makalesi/Research Article

<https://doi.org/10.34083/akaded.627055>

Sorumlu Yazar/Corresponding Author

Kadim Polat, Başkent Üniversitesi,
Ankara/Türkiye

Geliş Tarihi/Received : 30.09.2019

Kabul Tarihi/Accepted: 17.12.2019

Atf/Citation

POLAT, Kadim (2019). Aşure Geleneğinin Tarihsel Arka Planı ve Osmanlı Kültür Dünyasına Yansımaları, *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 3 (4), 457-474.

DOI: 10.34083/akaded.627055

Öz

Toplumsal bellekte yer eden bazı önemli günler ve bugünlere atfedilen uhrevî, siyasî ve sosyal sebepler bulunmaktadır. Aşure kavramı da birçok topluma mâl edilip çeşitli vesilelerle yâd edilen günlerden biri olarak toplumlar nezdindeki önemini korumaktadır. Başlangıçta peygamberler etrafında şekillenen çeşitli kutsal olayların gerçekleştiği gün olarak kabul edilen aşure günü, Kerbelâ hadisesinden sonra tarihsel olarak başka bir mecraya evrilmiş ve bir ritüelken drama dönüşmüştür. Dolayısıyla bugün, İslam toplumunda hüznün ve matemın sembolü olarak yer edinmiş ve İslamî kaynaklara bu düzlemde geçmiştir. Bu olaydan sonra siyasî bir anlam kazanan ve özellikle Şii Müslümanların dünyasında yas tutmanın bir sembolü haline gelen aşure günü, zamanla Sünnî İslam dünyasında da aynı etkiyi yaratmış; Hz. Hüseyin ve yakınlarının Kerbelâ'da şehit edilmesi etrafında şekillenen bir anmaya dönüşmüştür. Böylece İslamiyeti benimseyen toplulukların dinî, siyasî, sosyal ve kültürel dünyalarının şekillenmesinde Kerbelâ olayının da etkisi olmuştur.

Bu çalışma, aşure kavramına isnat edilen tarihsel/mitolojik kökeni irdelemek ve Osmanlı kültür dünyasındaki etkilerine dikkat çekmek amacıyla hazırlanmıştır. Çalışmada, bu kavramın çeşitli toplumlarda nasıl bir amaca hizmet ettiği, Osmanlı sosyal hayatındaki yeri ve Osmanlı dönemi edebî metinlerindeki işleniş üzerinde durulmuştur. Bu sebeple, Osmanlı döneminde kaleme alınan edebî metinlerden yola çıkarak Türk-İslam inanisinde yer ettiği anlama dikkat çekilmiştir. Sonrasında, Osmanlı şiiri örnekleri temel alınarak mitolojik bir temele dayanıp dayanmadığı sorgulanmıştır.

Anahtar Sözcükler: mitoloji, aşure, Kerbelâ, Osmanlı kültürü, Osmanlı şiiri

The Historical Background of Ashura and Its Reflections in the Ottoman Cultural World

Abstract

There have been various important days taking place in the memory of cultures, and ethereal, political and social reasons attributed to these days. The term of ashura maintained its importance in the culture world as one of the days appropriated to many societies and commemorated within various ways. In the beginning, the ashura day had been seen as the day on which various sacred events took place around the prophets. After Karbala Events, it was transformed into another course and turned into a drama from a ritual. Therefore, it was accepted as the symbol of sorrow and mourning in the Islamic society and transferred to Islamic sources at this level. The ashura day, which gained a political meaning after this event and became a symbol of mourning especially in the world of Shiite Muslims, created the same effect in time in the world of Sunni Islam; and turned into a commemoration shaped around the martyrdom of Husayn and his relatives in Karbala. Thus, the event of Karbala affected the formation of religious, political, social and cultural worlds of the societies which adopt Islam.

This study aimed to investigate the historical/mythological roots attributed to the term of ashura and reveal its effects on the Ottoman cultural world. In this study, for which purpose this term serves to in various cultures; its place in the Ottoman social life and its use in the Ottoman period literary texts were elaborated. For this reason, firstly, its meaning in Turkish-Islamic belief was pointed out based on the literary texts written in the Ottoman period. Secondly, whether it had a mythological basis or not was investigated using the Ottoman poetry samples.

Key Words: *mythology, ashura, Karbala, Ottoman Culture, Ottoman poetry*

Giriş

Aşure sözcüğünün kökeni ile ilgili olarak farklı görüşler öne sürülmüş olsa da kaynaklarda iki temel görüş üzerinde durulmuştur. Buna göre aşure, ya on sayısı ile ilişkilendirilmiş ya da bu sözcüğün, develerin güdülmesiyle ilgili olan *ısr* kökünden türeyen Arapça kökenli bir sözcük olduğu belirtilmiştir (Yavuz 1991: 24). Ancak, muharrem ayının onuncu günü meydana gelen kutsal hadiseleri hatırlatması sebebiyle, ilk anlamını daha belirgin bir halde yaşatmıştır.

Aşure gününün ortaya çıkışı ile ilgili olarak ise kaynaklarda iki görüş öne çıkmaktadır. İlk görüşe göre Firavun'un zulmünden kurtulan Hz. Musa ve kavmi, bunun karşılığında kefarete orucu ödemekle mükellef sayılmıştır. Dolayısıyla Yahudiler, yedinci ayları olan Tışrin'in onuncu gününe rastlayan aşureyi bayram kabul ederek birtakım merasimler yapmış ve bir yıllık günahlarından temizlenmek maksadıyla 25 saate varan bir oruç tutmuşlardır. Ayrıca bugün Yahudiler için yeni yıldan sonraki onuncu gün olarak adlandırılmıştır (Bozkuş 2008: 38-39; Bashear 2004: 281- 283). On sayısı, Yahudilerce çok önemli bir sayı olarak kabul edildiği için birçok kutsal günün onuncu günde gerçekleştiğine inanılmış; bu durum aşure günü için de önemini korumuştur. Bu gelenegın Yahudilere özgü olduğunu iddia eden Arent Jan Wensick (1978: 710) aşure sözcüğünün İbranice *âsûr*'dan geldiğini, Tivrât'ta da bu kelimenin kefarete için kullanıldığını belirtmiş; aşure gününün İslam toplumuna, Yahudi kültürü kanalıyla geçtiğini ifade etmiştir. Aynı şekilde Suliman Bashear (2004: 281) bugünün ilk olarak Yahudiler tarafından uygulandığını açıkça gösteren çok sayıda geleneksel ifadenin olduğunu savunmuş; İslam literatüründe Yahudiler ve Müslümanlarca eşzamanlı olarak oruç tutulan bir gün olduğu görüşüne katılmamıştır.

İkinci görüşe göre ise aşure, Nuh Tufanı'ndan artakalan ürünlerin pişirilmesi sonucu yapılan tatlı ve tufandan kurtuluş vesilesiyle Allah'a şükretmek maksadıyla anılan kutsal gün anlamına gelir. Hz. İbrahim'den sonra düzenli olarak oruç tutulan bir gün haline gelen aşure, özellikle Sâmi dinlerde karşılık bulmuş; İslam öncesi Arap kabileleri arasında da ramazan orucu farz kılınıncaya kadar devam etmiştir (Yavuz 1991: 24; Bashear 2004: 283). Hz. Ayşe ve Abdullah b. Ömer'den aktarılan rivayetlere göre Kureys kabilesinin İslam öncesinde tuttuğu aşure orucunu Hz. Muhammet Medine'ye hicret edince devam ettirmiş, ramazan orucu farz kılınıncaya da aşure orucunu tutup tutmama iradesini kavminin ihtiyarına bırakmıştır

(Yavuz 1991: 25; Yıldırım 2011: 72-73; Közleme 2013: 394; Blake 2013: 79). Eyüp Baş'ın (2004: 172) tespitine göre, aşure gününün Müslümanlarca kutsal bir gün olarak kabul edilmesinin tarihi kökeninde dinî bir etkenden ziyade, Hz. Muhammed'in hicret sonrası Medine'de takip ettiği siyasetin etkisi olmuştur. Ayrıca Hz. Muhammed'in ashabını bu hususta serbest bırakması, İslamın ortaya koyduğu temel inanç ve ibadet olgusuna ters düşmediği için makbul sayılmıştır. Bu sebeple İslamî kaynaklarda, ramazan orucunun farz kılınmasını müteakiben aşure orucunun da tavsiye edilmesi hususunda mutabakata varıldığı belirtilmektedir (Yavuz 1991: 25). Ancak İslam âlimleri bu orucun sadece onuncu günde tutulmasını hoş karşılamayıp dokuzuncu ve on birinci günde de aşure orucunun tutulmasını salık vermişlerdir. İslam âlimlerinin bugünleri de aşure ritüellerine dahil etme sebebi, Yahudi inancındaki işleyişe muhalefet etmek maksadıyladır (Bozkuş 2008: 39).

Aşure Geleneğinin Tarihsel/Mitolojik Arka Planı

Aşure gününe atfedilen kutsiyet, İslam öncesi dönemlere kadar gitmekte ve kaynaklarda bu konuyla ilgili çok fazla rivayet yer almaktadır. Sümerlerde bugünü andıran kutsal bir gün olduğu bilinmekte; Hristiyanların, Yahudilerin ve Müslümanların zaman zaman bir arada yaşamalarının kültürel anlamda birbirini etkilediği ve ritüellerin ortak yaşamın bir sonucu olarak birbirine benzediği görülmektedir (Bozkuş 2008: 37). Örneğin Hristiyan kültüründe aşure, Hz. İsa'nın vaftiz yortusu ve Paskalya öncesi oruç sırasında belirli ritüeller şeklinde işlenmiş; yılbaşından artakalan bakliyatın pişirilmesiyle elde edilen bir tatlı çeşidine ad olmuştur. Ayrıca Yahudilerin en kutsal günü olan *Yom Kipur Katan*, kişinin işlediği günahlardan dolayı duyduğu pişmanlığı içselleştirmek ve Tanrı önüne çıkararak affedilmeyi beklemek maksadıyla oruç tuttuğu bir gün haline gelmiştir (Baş 2004: 172). Bununla birlikte, Mısır'da bakliyat ve şekerlemelerin karışımından oluşan bir tatlının yapılmış olması ve Yunan mitolojisinin önemli tanrılarında Dionisos için düzenlenen törenlerde benzer bir tatlının hazırlanması, bugünün birçok toplum için önem arz ettiğini göstermektedir (And 1975: 58). Dolayısıyla, Sümer mitolojisinden geldiğine inanılan aşure gününde, böyle bir günün kutlandığına dair izlerin olduğu; bugünün zamanla Semâvî dinlere etki ettiği ve takvimlerin farklılığından dolayı da kesişen günlerin ortaklığıyla, benzer uygulamaların ortaya çıktığı görülmektedir:

*“Muharrem ve aşurenin yeri oynak olan ay takviminden,
durağan güneş takvimine çevrildiğinde, bu ritüellerin bu*

bölgelerin eski toplumlarındaki belirli ritüellerin zamanına uyduğu, ayrıca işlevleri, birtakım öğeleri simgesel anlamları bakımından da İslam dışı ve öncesi uygulamaların İslam'da uzantısından başka bir şey olmadığı ortaya çıkar.” (And 1975: 49).

Binlerce yıl öncesinden bu zamana değin, dünya tarihinden gelip geçen birçok kültürün kutsal günlerinden biri olarak değerlendirdiği aşure gününün temellendirilmesinde dinî sâiklerin büyük rolü olmuştur. Özellikle peygamberler etrafında teşekkül eden bazı durum ve olaylar, bugüne kutsiyet atfedilmesinde önemli bir etki yaratmıştır. Örneğin Hz. Âdem'in tövbesinin kabulü, Hz. Musa ve İsrailoğulları'nın Firavun'un zulmünden kurtulmaları, Hz. Nuh'un gemisinin bugün Cudi dağı'nın tepesine oturmasıyla inananların kurtuldukları için şükür orucu tutmaları, aşure günü gerçekleştiğine inanılan hadiselerdir. Bahsi geçen bu üç olay genelde İslam tarihi kaynaklarında yer almaktadır. Ancak söz konusu olayların Kurân-ı Kerîm'de gerçekleştiği ifade edilmekle birlikte, aynı günde gerçekleştiğine dair bir bilgi mevcut değildir (Baş 2004: 168-169). Bunun dışında, aşure günü gerçekleştiğine inanılan ancak -bazı tarih, hadis ve fıkıh kitapları dışında- kutsal kitaplarda herhangi bir malumât barındırmayan kutsal hadiseler de mevcuttur. Buna göre; Hz. Süleyman'a mülkün verilmesi, Hz. Yunus'un balığın karnından kurtulması, Hz. Eyyub'un dertlerine şifa bulunması, Hz. Yakub'un gözlerinin açılması ve oğluna kavuşması, Hz. Yusuf'un kuyudan çıkarılması, Hz. İbrahim'in Nemrut'un ateşinden kurtulması gibi inanışlar, ay takvimine göre muharrem'in onuncu günü gerçekleştiğine inanılan hadiselerdir (Yıldırım 2011: 75; And 1975: 57-58). Ancak İslam toplulukları arasında kabul gören bu hadiselerin ilmî dayanakları ve gerçeklikleri şüphelidir. Buna rağmen Müslüman toplumların söz konusu olayları aşure günüyle ilişkilendirmeleri ve bunlara kutsiyet atfetmeleri, o dönem zihniyetinin önemli göstergelerinden olmakla birlikte, günümüzde de geçerliğini korumaktadır (Baş 2004: 169).

Abdülbaki Gölpınarlı (1977: 34) aşure günü gerçekleştiğine inanılan bu olayların Emevîlerin bilinçli politikalarıyla şekillendiğini ve halk nazarında bu görünümüyle itibar kazandığını ifade etmiştir. Böylece Emevîlerin Kerbelâ hadisesini unutturmak için o günü bir bayram havası şeklinde kutlama amacı güttüğünü ve bu yolla İslam toplumunu, geçmişte yaşanan üzücü hadisenin özünden uzaklaştırmaya çalıştığını belirtmiştir. Dolayısıyla bu tarihe kadar farklı kudsî olaylarla özdeşleştirilen aşure günü, 10

muharrem 61/10 Ekim 680 tarihinde, Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da şehit edilmesinden sonra düşünsel, toplumsal ve siyasal anlamda farklı bir mecraya evrilmiştir. Bu tarihten itibaren aşure gününe atfedilen mana tümüyle değişmiş; özellikle Şii toplumu için bu tarih acıyı, öfkeyi ve matemiyansıtmıştır. Bu olaydan sonra Şiiler için intikam düşüncesinin tazelandığı bir gün haline gelen aşure, Emevîler'in iktidarı döneminde pratiğe dönüşmemiştir. Çünkü Emevîler Kerbelâ olayını unutturmak için bugünü bayram havası şeklinde kutlamışlar ve aşure günü etkinlikleri düzenlemişlerdir. Emevîler bugünde halka güzel kıyafetler giyme, ziyafet verme, helva dağıtma... telkinlerinde bulunmuş; bu ritüeller Emevîlerin tarih sahnesinden çıkmasından sonra da halk arasında uygulanmaya devam etmiştir (Baş 2004: 175; Blake 2016: 60). Emevîler döneminde aşureyi matem günü olarak anmak isteyenlere karşı güdülen baskıcı politika Abbasîler devrinde esnemiş ve bu zamandan sonra Kerbelâ anması, İslam toplumlarının hayatına aşamalı bir şekilde geçmiştir (Blake 2013: 79). Abbasîler'den sonra tarih sahnesine çıkan Şii Büveyhîler zamanında ise, aşure matemî kurumsal bir yapıya kavuşmuş ve Kerbelâ hadisesi, görkemli törenlerle anılmaya başlanmıştır. Büveyhî emiri Muizzü'd-Devle (ö. 967) 352/963 yılının onuncu muharrem gününde bu törenlerin yapılması için azami bir çaba göstermiştir. Bağdat'ta muharrem ayının onuncu günü Hz. Hüseyin ve yakınlarının şehit edilişi sebebiyle uygulanan dramatik ritüeller, onun devrinde sosyal hayatta karşılık bulmuştur. Dolayısıyla Büveyhîler Emevîler'in tavrına tepki olarak bugünün sosyal hayatın içerisinde yer alması ve halk tarafından içselleştirilmesi için büyük çaba harcamıştır (Bozkuş 2008: 46). Büveyhîler'den sonra Şii Fatımîler bu geleneği devam ettirmiş, Eyyubîler zamanında ise aşure anması Emevî zihniyetine dönüşmüş ve bir sevinç günü olarak kutlanmaya başlanmıştır. Aşure gününün en geniş kapsamıyla matem günü olarak anılması ve süreklilik arz etmesi ise, Safevî hükümdarı Şah İsmail'in (ö. 1524) güttüğü politika neticesinde ortaya çıkmıştır. Günümüzdeki uygulamaları da bu politikanın bir sonucudur.

Bütün bu bilgilerden hareketle, Sümer'de doğduğu, Yahudi geleneği ile şekillendiği ve İslam öncesi Arap toplumunda belli bir ritüel halinde devam ettiği ileri sürülen aşure günü, ramazan orucunun farz kılınmasıyla beraber İslam toplumu tarafından ikinci plana atılmış; Hz. Hüseyin'in şehit edilmesiyle de Şii Müslümanlar tarafından bir matem günü haline dönüştürülmüştür. O tarihten bu zamana değin faaliyet gösteren İslam devletleri, mensubu olduğu mezhep sebebiyle ya bugünü içselleştirip matem

havasına bürümüş, ya da daha yüzeysel bir şekilde algılayıp birtakım merasimlerle yâd etmiştir.

Aşure Geleneğinin Osmanlı Kültür Hayatına Yansımaları

Müslüman Türklerin ritüellerinde önemli bir yeri olan aşure geleneği süreç içinde, toplumsal argümanların zinde tutulduğu ve bu yolla kolektif bilincin güçlendiği araçlardan biri haline gelmiştir. Özellikle altı yüz yıl boyunca hakimiyet kurduğu coğrafyalarda etkisini hissettiren Osmanlı devleti, buna benzer dinî ve toplumsal değerlerin yaşatılmasında İslamiyeti benimsemiş olan toplulukların öncüsü olmuştur. Osmanlı döneminde sefer ve muharrem aşuresi olmak üzere iki çeşit aşure pişirilmiştir. Muharrem aşuresi, Kerbelâ olayını anmak, sefer aşuresi ise Hz. Zeynelabidin'in Kerbelâ'dan sağ kurtulmasını ve Hz. Muhammet soyunun devam etmesini kutlamak amacıyla. Dolayısıyla aşure geleneklerinden birisi hüznü, diğeri ise sevinci temsil etmektedir (Özlu 2011: 191).

Osmanlı dönemindeki aşure ritüelleri saray merkezli olmuş ve bugün, saray himayesinde halkın iştirak ettiği bir geleneğe dönüşmüştür. Fatih Sultan Mehmed (ö. 1482) tarafından yaptırılan Topkapı Sarayı, aşure geleneğinin yaşatılmasında en önemli mekânlardan biri haline gelmiştir. Bu amaçla muharrem ayının onuncu gününde Topkapı Sarayı mutfaklarında pişirilecek aşure için malzeme ve personel temini sağlanmış, *kilâr-ı hâs*'tan gerekli malzeme temin edildikten sonra birkaç gün önceden hazırlıklara başlanıp helvacıbaşılar nezaretinde saray aşuresi pişirilmiştir (Özlu 2014: 211). Saray aşçıları ve kiler ağaları tarafından hazırlanan aşure, *aşure testisi* denilen özel kaplara konularak birkaç gün süreyle halka dağıtılmıştır. Aristokrat sınıf tarafından da önem verilen bugünde, sarayın aşure ritüellerine benzer bir pratik gelişmiş; konaklarda hazırlanan aşureler belli görevliler aracılığıyla halka dağıtımı yapılmak üzere yola çıkmıştır (Yavuz 1991: 26; Pakalın 1993: 102).

Saray bünyesinde şekillenen ve Osmanlı konaklarında benzer şekilde düzenlenen aşure günü, Osmanlı döneminde faaliyet gösteren tekkeler için de çok önemsenmiş; özellikle Hz. Hüseyin'i anmak amacıyla dua/mersiye okuma ve matem gününü hatırlama vesilesiyle bugün yâd edilmiştir. Osmanlıdaki sosyal ve kültürel hayatın şekillenmesinde önemli rol oynayan tekkelerde birçok ritüel, tasavvufî mahiyette ele alınıp onlara özel anlamlar yüklenmiştir. Aşure geleneği de bu perspektif temelinde, tasavvufî manalarla şekillenmiştir. Bu bağlamda en önemli görevi Bektaşiler

üstlenmekle birlikte diğer tarikatlarda da bugünü anmaya yönelikler pratikler gelişmiştir. Abdülbaki Gölpınarlı (1977: 35) her ne kadar Mevlevilerde aşure pişirme geleneği olmadığını ve bu geleneğin Mevleviler tarafından diğer tekkelerin davetlerine icabet etmek şeklinde gerçekleştiğini ifade etse de edebî metinlerde bu görüşü reddeden örneklerle karşılaşılmaktadır. Örneğin XVI. yüzyılın önemli tezkirecilerinden olan Aşık Çelebi (ö. 1572) *Meşâ'irü's-Şu'arâ*'da, postnişinlik de yapmış olan Mevlevî şair Yûsuf-ı Sîne-çâk'ın mezarı başında müritleri tarafından aşure geleneği çerçevesinde anıldığını ifade eder:

“Sene erba'a ve hamsîn ve tis'ami'e muharremînün 'âşûrâ günü merhûm Sîne-çâk'ün şâkirdi Mevlânâ Şûrî ve merhûmun peyrevi ya'nî Günâhî vesâ'ir Mevlevî cem' olup nağz u merğûb ve nadirü'l-üslûb zikr ü âvâze eylediler, eşrâf u eshiyâ-yı İstanbul'ı dervâze eylediler. Cem olan ma'dûd mevcûdî sabr-ı 'âşık gibi dem-i nakd itdiler. Ca'fer-âbâd'da 'âşûr tertib idüp sohbet ü iclâs 'akd itdiler. Zurfâ vü 'urefâyı cem' idüp Sîne-çâk ruhîcün âb u aş itdiler. Ba'dehû Mevlevîler âyini üzre semâ' idüp sahn-ı hânkâhı aştdılar. Cigerinde olan evbâş serverler terâş olup imam 'ışkına Hüseyinler ve şah-ı Horasan şevkine Şîrvâniler kesüp başlarında na'ller ve bedenlerinde burçlar, sinelerinde elifler çizdiler, niçe nâ-terâşideler âhendillik idüp ol dâ'ireden pergâr gibi kıyı çizdiler.” (Kılıç 2018: 292-293).

Yine klasik Osmanlı şiirinin son halkası olan Şeyh Gâlib, (ö. 1799) aşure günü anısına Koca Mustafa Paşa camisinde düzenlenen ayin vesilesiyle kaleme aldığı rubâide, Mevlevî geleneğinde de aşure gününe özel bir anlam yüklediğini ve Kerbelâ'dan dolayı, bugünün bir matem havası şeklinde anıldığını ifade eder. Şeyh Gâlib *Yevm-i âşûrede Koca Mustafâ Paşa Câmiinde âyin-i şerîf icrâ olunur iken bârânın kesretle nüzûli akmasında dışarı hurûclarında söylenen rubâidir* başlıklı bu rübâisinde ayin sırasında yağan yağmuru, Kerbelâ hadisesinden dolayı yedi kat göğün kederiyle akıttığı gözyaşı olarak tarif etmekte; yeryüzü ve gökyüzünün bu sebeple Nil nehrine döndüğünü ifade etmektedir:

*Bulandı yevm-i âşûrâda çarhın tâb-ı nâşâdı
Zemîn ü âsümân bu hüzn ile deryâ-yı Nil oldu
Semâvât ehlinin gözyaşındır bârân zann etme
Şehîd-i Kerbelânın rûh-ı pâkiyçün sebil oldu* (Şeyh Gâlib Divânı K/1)

(*Aşure gününde feleğin hüüzün dolu ışığı karardı. Yer ve gök bu kederinden (akıttığı gözyaşıyla) Nil nehrine döndü. Yedi kat gökte oturanların gözyaşıdır bu; sakın yağmur sanma. (Bu yağmur) Kerbelâ şehidinin mübarek canı uğruna döküldü.*)

Tekkelerde –özellikle Bektaşî tekkelerinde- aşure pişirme geleneği belli ritüeller etrafında şekillenmiştir. Bugün aşure pişirilirken tarikat mensupları kazanın başına toplanır ve aşure kazanını karıştıran kişi, kepeyi öperek bir başkasına verir. Alan kişi kepeyi öperek alır ve kazandaki aşı karıştırmaya başlar. Sonrasında kepeyi bir başkasına verir ve böylece kazanın dibinin tutmaması sağlanır. Bektaşilerde kepe *Ya İmam* diye alınır. Kepyeyi veren *Ya Hüseyin* der ve hep birden *Selamullahi al'el-Hüseyin, la'netullahi ala kaatili'l-Hüseyin* denir. Aşureyi bu söylemler eşliğinde karıştırmaya *çifte vav çevirmek* denir. Ebced hesabında *vav* altıdır. İki tane *vav* yan yana gelince iki tane altı eder ve 66 sayısı ile Allah isminin ebced hesabına tekabül eder. Böylece aşure pişirme esnasında Allah zikredilir (Gölpınarlı 1977: 79-80).

Saray, konak ve tekke çevresinde aşure geleneğine dair işletilen pratikler sosyal hayatta da kabul görmüş ve bu ritüeller ışığında halk tarafından birtakım inançlar geliştirilmiştir. Ancak evlerdeki aşure ritüelleri saray ve tekkelere oranla daha farklı bir şekilde icra edilmiştir:

“Evden bazıları mutfağa iner, kazanın etrafında oturur, bir Yasin suresi ve bir Mülk suresi okunur, hasıl olan sevabı o haneden gelmiş geçmiş ölmüşlerin ruhlarına hediye edilir. Kazanın üzerine kapatılan tepsi kaldırılır, herkes buhar suyunu uğurludur diyerek gözlerine sürer. Bir tabağa alınan ilk aşure dışarı gönderilmez, bereket getirsin diye hanede alıkonur. Daha sonra aşure, elvan renk Saksonya testilere, kapaklı ve tabaklı kıymetli kâselere boşaltılır, üstlerine şam fıstığı, çam fıstığı, kuş üzümü, mevsimi ise bir miktar nar tanesi serpilerek kapakları kapatılır, her birinde birer çift kâse olmak üzere süslü tepsilere konur, tepsilerin üstü beyaz örtü ile bağlanarak kibar ahbaplara gönderilirdi.” (Bey 1995: 246-247).

Bu geleneğin sosyal hayat içindeki en önemli göstergelerinden biri *aşure baklası* adıyla anılan gelenektir. Aşure yenirken ağza ilk gelen tane olan *aşure baklası*, ağızdan çıkarılıp yıkanır ve bereket getirmesi dileğiyle

cüzdanlarda saklanır (Koçu, 1960: 1178). XVIII. yüzyıl Osmanlı toplumuna dair âdâb-ı muâşeret kurallarını içeren bir eser olan *Risâle-i Garîbe*'de aşure baklasının sosyal hayatta yer edindiğine dair izler bulunmaktadır. O dönemin toplum adabına uymayan kimselerin ele alındığı ve hoş görülmemeyen davranışlarından dolayı lanetlendiği bu eserde müellif, kötü kimselerin aşure yerken ağızlarına gelen ilk taneyi *-aşure baklası-beğenmemelerini ve sert bulmalarını ele almaktadır: "...ve bir akçayı alup sattığı olmayup bir çarşuda muhtesib ve nâ'ib geçtiği zamân şikâyet iden habîsler; ve âşûre aşu yiyüp, içinden bir bakla alup saklayup: "Berktür!" diyenler..."* (Risâle-i garîbe 74a/1).

Osmanlı dünyasında birçok ritüel etrafında gerçekleştirilen aşure geleneği, Şii İslam topraklarında bütünüyle bir matem havası şeklinde algılanmış; böylece Sünnî ve Şii toplulukların zihninde yer edinen aşure kavramı, mezhepsel aidiyete göre şekillenmiştir. Özellikle Safevîlerin iktidarı döneminde Şiilerin en önemli dinî ritüeli aşure iken savaş halinde oldukları Sünnî Osmanlı coğrafyasında aşurenin daha az önemsendiği kaynaklar tarafından aktarılmaktadır (Blake 2013: 105-185). XVIII. yüzyıl sosyal hayatının en önemli eserlerinden biri olan *Seyahatnâme*'de Evliya Çelebi (ö. 1684?) İran ve Azerbaycan coğrafyalarını gezerken aşure günü izlenimlerini eserinde aktarmıştır. Müellif gezdiği mesire yerlerinde aşure günlerinde Şiilerin tertip ettiği muharrem etkinlikleri ve içeriklerine dair bilgiler vermiştir:

"Bu mahalde nice yüz Selmanî berberler, âşıklar ve sâdiklar içine girip ellerinde usturalar ile o gün Hüseyin aşkına kan akıtmak isteyen kimselerin göğüslerine ve kollarına Hüseyin aşkı diye o kadar şerha çekip kanlar akıtırlar kim yemyeşil zemin kanlara bulanıp laleazar olur. Nice bin âşıklar kellesi üzerine yaralar açarlar ve pazularına Hasanî, Hüseyinî ve Ukaylî yaraları yakıp kollarına Hüseyin aşkına nallar kesip kanlar akıtırlar. Daha sonra o İmam Hüseyin vücudu şeklini meydandan kaldırıp yüz bin ağıtlar, tevhid ve zikirlerle Maktelü'l-Hüseyin'i tamam edip aşuralar yenip üç gün üç gece can sohbetleri olur." (Dağlı; Kahraman 2008: 293).

Aşure Geleneğinin Osmanlı Şiirine Yansımaları

Osmanlı şiirinde aşure geleneği, Hz. Hüseyin ve yakınlarının Kerbelâ'da şehit edilmesi teması üzerine kurulmuştur. Şairler yaşanan bu üzücü hadiseyi eserlerinde *'âşûr eyle-, yevm-i 'âşûre, dem-i 'âşûre, mâtem-i 'âşûr*

tabirleriyle ele almışlar; dolayısıyla şiiirlerinde matemi, hüznü ve toplumsal burukluğu işlemişlerdir. Bu içeriği kapsayan şiiir örneklerinden biri, XVI. yüzyıl şiiirlerinden Yakînî (ö. 1568) tarafından kaleme alınmıştır. Yakînî bir gazelinde aşure gününü, lale, kan ve muharrem kelimelerini tenasüp sanatı içinde kullanarak şehit mazmunu etrafında örmüş; teşbih unsuru olarak kullandığı laleyi Kerbelâ'da kanı dökülen Hz. Hüseyin ve ashabıyla ilişkilendirmiştir:

*Demdür Yakînî mâh-ı muharremde ağla kan
Gark eyle lâle-veş dem-i 'âşûrdan beden (Yakînî Divânı G.147/7)*

(*Ey Yakînî! Muharrem ayında kan ağlamanın zamanıdır. Bedenini aşure gününde lale gibi kana gark et.*)

XIX. yüzyıl şiiirlerinden Hasan Hilmî Edirnevî (ö. 1896?) bir naat mecmuası niteliği taşıyan divanında, muharrem ayında pişirilen aşureyi aşkla ilişkilendirmiş ve hayatının yas ibadetiyle geçtiğini ifade etmiştir:

*Hasan Hilmî muharremdir pişir 'âşûre-i 'aşkı
'İbâdetle olur mâtem hayâtım yâ Resûla'llâh (Hasan Hilmî Edirnevî
Divânı N.57/4)*

(*Hasan Hilmî! Muharrem ayıdır aşk aşuresini pişir. Ey Resulallah! Benim hayatım yas ibadetiyle geçer.*)

Cem Sultan'ın şehzadelîği döneminde maiyetinde bulunduğu için Cem şiiirlerinden biri olarak adlandırılan Karamanlı Aynî, (ö. 1490-1494?) aşure gününü kederle yâd eden şiiirlerden biridir. Karamanlı Aynî Divanı'ndan alınan bir beyitte aşure kavramı matem günü ile ilişkilendirilmiş ve bu hüznü dolu güne olan saygı belirtildikten sonra artık ayş u işrete meyletmenin zamanının geldiği belirtilmiştir. Osmanlı şiiiri için *kabzdan basta* geçişin sembollerinden biri olan işret, güzel olana kavuşmayı temsil eder. Kerbelâ gibi elim bir hadisenin İslam toplumunda yarattığı hezeyanı gözler önüne seren şiiir, bugünü andıktan sonra ruhun ferahlamasını işret meclisinden umar:

*Muharrem hürmetin itdün id imdi 'ıyşa hürmet dost
Çü 'âşûre temâm oldu sür imdi 'ıyş u 'işret dost (Karamanlı Aynî
Divânı G75/1)*

(Ey sevgili! Muharrem ayına olan saygını tamamladın, artık eğlenceye hürmet et. Çünkü aşure günü bitti, şimdi eğlenmenin sefasını sür.)

Hayali Bey (ö. 1557) Divanı'ndan alınan aşağıdaki beyitte de Kerbelâ olayı anlatılmıştır. Şair 'âşûr eyle- fiili ile matemi kastetmiş; aşure gününde Hz. Hüseyin'in şehit edildiği yer olan Kerbelâ'ya gidip yas tutmanın gerekliliğinden bahsetmiştir:

*Nakd-i cân nezrini kurbânuna uydur yola gir
Kerbelâ-yı gama gel sen dahi âşûr eyle (Hayâlî Bey Divânı G.48/6)*

(Can malının adağını kurban diye al, yola gir; gam Kerbelâ'sına gelip sen de matem eyle.)

Klasik Türk şiirinde aşure kavramı kullanılarak Kerbelâ hadisesine yapılan göndermeler oldukça fazladır. Ancak diğer inanışların da bu edebiyatta yer ettiği incelenen örnekler arasında kendisine yer bulur. Bu inanışlara dair örneklerden biri XVI. yüzyıl Kanunî dönemi şairlerinden olan Ramazan Behiştî'nin (ö. 1571-72) divanında yer almaktadır. Behiştî aşure gününe dair duygularını, terki-i bend nazım şekliyle kaleme aldığı ve Kerbelâ hadisesini anlattığı mersiyesinde aktarmaktadır. Mersiye, bu hadisenin İslam toplumunda yarattığı yıkımı gün yüzüne çıkaran önemli örneklerdendir. Terki-i bendin üçüncü bendinden alınan örnekte şair her seferinde dünyanın bu acıyla yenildiğini ve Hz. Hüseyin'in şehit edilmesini irfan sahibi olan herkesin kederle yâd ettiğini dile getirir:

*Dem-i 'âşûredür tecdîd olur dünyâ bu mâtemle
Yanar her ehl-i dilden kim derûnı gussa vü gamla (Behiştî Divânı
TB1/3)*

(Gönül ehli olan herkesin üzüntü ve kederden yüreğinin yandığı aşure gününde, dünya bu matemle yenilenir.)

Yukarıdaki beyitte dikkati çeken ayrıntı, dünyanın bu olaya duyduğu üzüntüden dolayı yenilenmesi; yani bu acıyı tekrar yaşamasıdır. *Tecdîd ol-*, İslam aleminin bu acıyı yeniden yaşadığını ifade etmek için kullanılmıştır. Yahudi inancında *Yom Kipur Katan* olarak adlandırılan bugün; kişinin kendisiyle ve Tanrıyla hesaplaşarak yargılanması, sonrasında kendisini temize çekerek yenilenmesi/yeniden doğması şeklinde algılanmıştır (Baş 2004: 172). Dolayısıyla Yahudi toplumunun günahlarının affedilmesi

dolayısıyla yenilindiklerini düşündükleri bugün, İslam toplumu için Kerbelâ hüznüne yeniden gark olmak anlamını taşır. Bu sebeple aşure günü, Yahudi toplumu için mutluluğun bir resmi iken İslam toplumu için matem bir sembolüdür.

Aşağıdaki beyit, aşure gününün yine matem havasında algılandığını gösteren örneklerdendir:

*Mâtem-i 'âşûr içinde yine mâtem oldı âh
Mağfîret eyyâmıdur 'âşûrun eyyâmı yakîn (Karamanlı Aynî Divânı
G.75/1)*

(Ah yine aşure günü içinde yas oldu; Aşure günleri yakındır, bugünler affedilme günleridir.)

Bu beyitte dikkati çeken unsur, bugünün *mağfîret eyyâmı* olarak algılanması; yani Allah'ın merhamet ederek kullarının günahlarını bağışlamasıdır. İslamî literatürde Hz. Adem'in tövbesinin bugün kabul edildiğine olan inanç, söz konusu beyitte verilen temel mesajdır. Bununla birlikte bugün Yahudilikte, kulların günahlarından kurtulmak amacıyla Allah'a dua ettiği ve oruç tuttuğu bir gün olarak bilinmektedir. Dolayısıyla bir kefaret günü olarak algılanan aşure günü, Karamanlı Aynî'nin mısralarında da aynı düşünce etrafında şekillenmiştir. Bu bağlamda şair aşure gününü, Allah'ın merhamet ederek kullarının günahlarını bağışladığı bir gün olarak nitelendirmektedir.

İslamî literatürde, aşure günü gerçekleştiğine inanılan birçok kutsal hadiseden en yaygın olanı, Nuh Tufanı'dır. Sümer mitolojisinden geldiği varsayılan bu olaya göre, Hz. Nuh'un gemisi karaya oturmuş ve elde kalan erzakla bir *şükran çorbası* pişirilmiş; buna da aşure denmiştir (Hançerlioğlu 2000: 59). İnanışa göre gemiden artakalan tahıl çeşidinin yedi adet olması vesilesiyle şairler bu sayıyı şiirlerinde yedi tahıl anlamına gelen *heft-dâne* şeklinde kullanmışlardır (Şentürk 2016: 394). İbrahim Şâhidî Dede (öl. 1550) tarafından kaleme alınan ve manzum sözlükler arasında çok önemli bir yeri olan *Tuhfe-i Şâhidî*'de bu tabiri içeren bir örnek yer almaktadır:

*Heft-dânedür 'aşûre aşı vü yağ rûgân
Büryân aşına gûd-âb dirler çanağa kâse (Tuhfe-i Şâhidî 55b/2)*

(*Aşure aşına heft-dâne, yağa rûgân, büryân yemeğine gûd-âb, çanağa ise kâse derler.*)

Sonuç

Abbasiler döneminde Yunan kaynaklarının Arapçaya çevrilmesi ve Hint kültürünün İran kaynaklarını beslemesi, Doğu şiirinin Yunan, Hint, Arap, Fars ve Türk kültürlerinin ortak etkisiyle şekillenmesine ve bu kültürel çeşitliliğin Osmanlı edebiyatının bütün unsurlarına yansımaya vesile olmuştur. Osmanlı devletinin hüküm sürdüğü topraklarda yaşamış olan kadim halkların da bıraktığı kültürel mirasla birlikte, edebî metinlerde çok kültürlü ve çok katmanlı bir görünüm ortaya çıkmıştır. Bunda Osmanlı devletinde güdülen siyasetin de etkisi olmuştur. Çünkü çeşitli coğrafyalarda altı yüzyıl boyunca egemenlik kurmuş olan Osmanlı devleti, bünyesinde barındırdığı farklı etnik ve dinî grupları Türkleştirme ya da Müslümanlaştırma gibi sistemli bir çaba içerisine girmemiş; topluluklar imparatorluk çatısı altında kendi kimlikleriyle var olmuşlardır. Bu çeşitlilik, imparatorluğun resmî kurumlarından sosyal hayat unsurlarına kadar etkisini hissettirmiş ve devlet yönetimi İslam'ın şer'î hükümlerine dayanmasına rağmen diğer topluluklar da kültürel unsurlarını yaşatmıştır. Dolayısıyla Osmanlı devletinin toplumsal, siyasî ve kültürel hayatı heterojen bir seyirde ilerlemiştir. Bu durum aşure kavramının algılanış biçiminde de benzer sonuçlar doğurmuştur.

Sümerlerde ortaya çıktığı düşünülen, Yahudilere günahlarından kurtulmayı salık veren, İslam öncesi Arap yarımadasında Yahudiliğin etkisiyle şekillenen ve Kerbelâ hadisesiyle siyasî bir görünüm kazanıp özellikle Şiilerin yaşadığı coğrafyalarda matem sembolü olarak algılanan aşure günü, asırlar boyunca Osmanlı kültür dünyasında da güncelliğini korumuştur. İncelenen metinlerde, aşurenin Osmanlı sosyal hayatında önemli bir yer edindiği; saray, tekke ve aristokrat sınıf öncülüğünde bu geleneğin istikrarlı bir şekilde uygulandığı görülmektedir. Böylelikle aşure geleneği, dayandığı farklı temellere rağmen toplumun her kesimi tarafından Hz. Muhammet ve ehl-i beyt sevgisiyle şekillenen bir görünüm sergilemiştir. Bu yönüyle de toplumsal bilinç kavuşma noktasında önemli argümanlardan biri olmuştur. Toplumsal hayattaki bu etki o dönem nazmına da intikal etmiş ve şairler aşure kavramına nispet edilen İslam öncesi ve İslam sonrası uygulamaları şiirlerinde işlemişlerdir. Aşure kavramının kullanıldığı şiirlerde, Kerbelâ hadisesinin temel alındığı ve şairlerin bu olaydan ilham alarak edebî ürünlerinin çerçevesini

oluşturdukları görölmektedir. Bununla birlikte Hz. Adem'in cennetten kovulduktan sonra Allah'a tövbe etmesi, şairler için kainatın kurtuluşu olarak algılanmış ve şairler bugünü affedilmeyi umdukları bir gün olarak nitelemişlerdir. Ayrıca Yahudi inancında yer edinen *Yom Kipur Katan* adlı kutsal gün ve Nuh Tufanı'na isnat edilen *şükran günü* de şairlerin ele aldıkları diğer konulardır.

Kaynakça

- And, Metin (1975). “Dramatik Köylü Oyunları Açısından Muharrem, Aşure ve Taziye”. *Tiyatro Araştırmaları Dergisi*, Dramatik Köylü Oyunları Özel Sayısı (6): 49-77.
- Aydemir, Yaşar (2007). *Behiştî Dîvânı*. Ankara: MEB Yay.
- Bashear, Suliman (2004). *Studies in Early Islamic Tradition*. Jerusalem: Max Schloessinger Memorial Foundation, the Hebrew University of Jerusalem.
- Baş, Eyüp (2004). “Aşûre Günü, Tarihsel Boyutu ve Osmanlı Dinî Hayatındaki Yeri Üzerine Düşünceler”. *AÜİFD XLV(1)*: 167-190.
- Bey, Abdülaziz (1995). *Osmanlı Âdet Merasim ve Tabirleri*. hzl. Kâzım Arısan; Duygu Ansan Günay. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Blake, P. Stephen (2013). *Time in Early Modern Islam*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bozkuş, Metin (2008). “Aşûre Günü, Muharrem Mâtemi/Orucu ve Sivas'ta Aşûre Uygulamaları”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12(1): 33-61.
- Dağlı, Yücel; Kahraman, Seyit Ali (2008). *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi 2. Cilt 1. Kitap*. İstanbul: YKY.
- Develi, Hayati (2001). *XVIII. yüzyıl İstanbul hayatına dair Risâle-i garîbe*. İstanbul: Kitabevi Yay.
- Ekici, Hasan (2010). *Hasan Hilmi Edirnevî Divânı (İnceleme-Metin)*. Yüksek Lisans Tezi. Malatya: İnönü Üniversitesi.
- Gölpınarlı, Abdülbaki (1977). *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*. İstanbul: İnkılâp ve Ata Kitabevleri.
- Hançerlioğlu, Orhan (2000). *Dünya İnançları Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kılıç, Atabey (2007). “Türkçe-Farsça Manzum Sözlüklerden Tuhfe-i Şâhidî (Metin)”. *Turkish Studies International Periodical For the*

- Languages, Literature and History of Turkish or Turkic 2(4): 516-548.
- Koçu, Reşat Ekrem (1960). "Aşure". İstanbul Ansiklopedisi. C. 3. İstanbul: İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi. 1178.
- Közleme, Olgun (2013). "Türk Mutfak Kültüründe Siyasi, Sosyal ve Dini Sembolizm". Toplum Bilimleri Dergisi 7(14) : 387-395.
- Mermer, Ahmet (1997). *Karamanlı Aynî ve Dîvânı*. Ankara: Akçağ.
- Özarslan, Selim (2016). "Kerbela Olayının Şii İnançlar Üzerine Etkisi". Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 21(36): 51-71.
- Özlu, Zeynel (2011). "Osmanlı Devletinde Tekkelere Bir Bakış: Aşure Geleneği". Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi 57: 191-212.
- Özlu, Zeynel (2014). "Osmanlı Sarayında Aşure Geleneği Uygulamasına Dair". Millî Folklor, 2014 26(101): 208-224.
- Kılıç, Filiz (2018). *Âşık Çelebi Meşâ'irü'ş-şu'arâ*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.
- Okçu, Naci (1993). *Şeyh Galib, Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri, Şiirlerinin Umûmî Tahlili ve Divânının Tenkidli Metni*. 2 C. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- Pakalın, Mehmet Zeki (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I*. İstanbul: MEB Yay.
- Şentürk, Ahmet Atilla (2017). *Osmanlı Şiiri Kılavuzu 2*. İstanbul: OSEDAM.
- Tarlan, Ali Nihat (1945). *Hayâlî Bey Dîvânı*. İstanbul: Burhaneddin Erenler Matbaası.
- Wensinck, Arent Jan (1978). "Âşûrâ". İslam Ansiklopedisi. C. 1. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Yavuz, Yusuf Şevki (1991). "Âşûrâ". İslam Ansiklopedisi. C. 4. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 24-26.

Yıldırım, Erdal (2011). “Tunceli Yöresi Alevilerinde Muharrem Ayı'nın Önemi ve Aşure Geleneği “. Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 16(1): 71-84.

Zülfe, Ömer (2009). *Yakînî Divân İnceleme-Metin ve Çeviri-Açıklamalar-Sözlük*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.